

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 11/1 2022 s. 220-246, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

İSLAM TÜRKAY VE TÜRK DÜNYASI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Dicle **TEBEROĐLU***

Geliş Tarihi: Aralık, 2021

Kabul Tarihi: Mart, 2022

Öz

Azerbaycan edebiyatı, Türk dünyası edebiyatları içinde önemli bir yere sahiptir. Erken dönemlerden başlamak üzere Azerbaycan Türkçesi ile farklı konularda meydana getirilen edebî eserler hem Türk dünyasında hem de dünya edebiyatında kendine yer bulmuş, aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinin gelişimine de katkı sağlamıştır. Bu katkıyı sağlayanlar ise Azerbaycan Türkçesiyle eserler meydana getiren, köklü bir Azerbaycan edebiyatının oluşumunu sağlayan şairler ve yazarlardır. Bu şairlerden biri de özellikle millî konularda yazdığı şiirlerle dikkat çeken, Azerbaycan topraklarının yetiştirdiği güzide şairlerden biri olan İslam Türkay'dır.

Bu makalede şiirlerini Türklük, Türkçülük, Turan ülküsü, Türk dünyası, sosyal ve kültürel meseleler ve ortak değerler gibi konularda kaleme alan İslam Türkay'ın özellikle Türkçülük, Turan ülküsü, Türk dünyası çerçevesinde yazdığı şiirlerinden ve Azerbaycan Gazetesi'nde yayımlanmış olan "Türk'ün 101 Şairi'ne Ön Söz" başlıklı yazısından hareketle onun Türkçülük-Turancılık ideolojisi ile ilgili görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: İslam Türkay, Azerbaycan, Türk dünyası, Turancılık, Türkçülük, Türk lehçeleri.

İSLAM TÜRKAY AND HIS PERSPECTIVE ON THE TURKIC WORLD

Abstract

Azerbaijani Literature has an important place in the Turkic world of Literature. Starting from the early periods, different literary works created in Azerbaijani Turkish have become an essential part of both Turkic and world literature, while contributing to the development of Azerbaijani Turkish. The ones who played a big role in this process were the poets and writers, who created works in Azerbaijani Turkish while contributing to the formation of a deep-rooted Azerbaijani Literature. One of these poets is İslam Türkay, an eminent poet of the Azerbaijani lands, who is especially known for his poems with national sentiments.

In this article, we aim to analyze İslam Türkay's views on the ideology of Turkishness, Turkism, pan-Turanism, the Turkic world with reference to his poems revolving around the ideals of Turkism, pan-Turanism, Turkic world, social and cultural issues and common values as well as his article titled "Foreword to Turks' 101 poets", which was published in the Azerbaijan Newspaper.

Keywords: İslam Türkay, Azerbaijan, Turkic World, Turanism, Turkism, Turkish dialects.

* Doktora Öğrencisi; Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, dicleteberoglu@gmail.com

Ø. Giriş

Geçmişte çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş olan Türk boy ve toplulukları, uzun yıllar boyunca bir arada yaşamışlardır. Zaman zaman bölünerek küçük beylikler hâline gelmişlerdir. Bazen de bir araya gelerek çok güçlü devletler kurmuşlardır. İşte o zaman anlamışlardır ki bölünüp küçüldükçe güçsüzleşip egemenliklerini ve yurtlarını kaybetmişler; bir arada kaldıkça da âdeta bir yumruk gibi sımsıkı olmuşlardır. Bir arada olmanın ve bir arada kalabilmenin Türkler için ne kadar önemli olduğunu Bilge Tonyukuk şu sözlerle ifade eder:

yuyka erkli topulgalı uçuz ermiş yinçge erklig üzgeli uçuz yuyka kalın bolsar topulguluk alp ermiş yinçge yogun bolsar üzgölük alp ermiş: [*Herhangi bir şey*] *yufka iken onu delmek kolay imiş; [herhangi bir şey] ince iken onu koparmak [da kolay imiş.] Yufka [olan bir şey eğer] kalınlaşırsa [onu] delmek zor imiş. İnce [olan bir şey de eğer] yoğun olursa [onu] koparmak zor imiş* (BT 13-14 / I-G 6-7; Alyılmaz, 2005, s. 186; Alyılmaz, 2021, s. 326-327)¹.

Yine aynı birlik ve beraberlik mesajı bu sefer (Kök)Türk Yazıtları'ndan Bilge Kağan Yazıtı'nda şu sözlerle karşımıza çıkar:

türük begler bodun bunı eşiding türük bodun tirip il tutsıkingın bunta urtum yangılıp ölsikingin yime bunta urtum: *Türk beyleri ve milleti bunu işitin: Türk milletinin derlenip toparlandığında (birlik olduğunda) (güçlü) devlet olacağını buraya kazıdım; yanıldığında (birlik beraberlik içinde olmadığında) öleceğini de yine buraya kazıdım* (KT G 10-11; Alyılmaz, 2005, s. 31; Alyılmaz, 2018, s. 1432; Tekin, 2018, s. 54).

Bütün Türk boy ve topluluklarının birlik ve beraberlik içinde ortak bir yaşam sürmelerinin sonucunda ortak tarih, kültür, dil ve edebiyat oluşumu kaçınılmaz olmuştur. Özellikle dil ve kültür insan yığınlarını millet yapan en önemli öğelerin başında gelmektedir (Er, 2015, s. 295; Alyılmaz ve Er, 2016, s. 1393; Er, 2017, s. 1179; Alyılmaz ve Er, 2018, s. 1270; Gök ve Alyılmaz, 2021, s. 1536)

Dilin güçlü etkisi kültür varlığının her yanında kendini duyurur: Toplum, din, edebiyat, tarih, bilim, eğitim gibi kültürün her yöresi en iç öğelerine dek zorunlulukla dilin damgasını taşır. Yönü, amacı, kapsamı, başarısı ne olursa olsun, insanın yürüdüğü görünür görünmez bütün yollar dilden geçer. Dil insan varoluşunun ana koşuludur (Uygur, 1984, s. 5).

Birlikte yaşayışın, inanışın, davranışın, kültür ve uygarlığın doğal ürünü olan ortak dil konuşulduğu yerlerde ve coğrafyalarda insanları / insan topluluklarını bir halıyı / kilimi oluşturan iplikler gibi birbirine bağlar (Alyılmaz, 2020, s. 1).

Türklerin ortak dili olan Türkçe binlerce yıl milyonlarca insan tarafından konuşulmuş, bu dille eşi benzeri olmayan edebî eserler meydana getirilmiştir (Alyılmaz, 2006, s. 17) Hatta pek çok toplum henüz kendi alfabetine, yazı sistemine sahip değilken, (Kök)Türk Dönemi'nde Türkler kendi yazı sistemlerini geliştirip kullanmışlar ve (Kök)Türk alfabesi dediğimiz bu alfabeyle edebî eserler yazmışlardır. Somut kavram işaretlerinin yanı sıra soyut kavram işaretlerinin de kullanılması; deyim, vecize, atasözü gibi kalıplaşmış dil öğelerinin varlığı, Türkçenin aslında 8. yüzyıldan çok daha önce de Türkler tarafından yazı dili olarak kullanıldığını gözler önüne sermektedir:

¹ Bilge Tonyukuk'un yaşanan tarihî hadiselerle ilgili duygu ve düşüncelerini ifade ederken, edebî dilin bütün imkânlarından yararlandığı görülür. Kısa ve bilgi yüklü cümleler, deyimler, vecizeler, atasözleri, benzetmeler, anımsatmalar, yinelemeler, vurgulamalar, alıntılar... mesajın her seviyedeki okuyucuya / alıcıya ulaşmasında büyük rol oynar. Bilge Tonyukuk da mesajını iletirken bunları ustaca kullanmıştır (Alyılmaz, 2005, s. 186).

Eski Türkçe Dönemi'ne ait söz varlığının çeşitliliği, somut varlıkları işaretleyen kavram işaretlerinin yanında soyut kavramları işaretleyen kavram işaretlerinin de bulunması, eş anlamlı, zıt anlamlı, çok anlamlı, yinelemeli kavram işaretlerinin, terimlerin, unvanların, özel adların kullanılması Türkçeyi pek çok dilden ayrıcalıklı kılmaktadır. (Kök)türk harfli yazıtlardan özellikle Orhun Yazıtlarında tarihî olaylar anlatılırken metinlerin son derece bilinçli bir şekilde “nutuk” metni olarak hazırlanmış oldukları görülür. Bu sebeple de “hatip” ile “muhatap”, “verici” ile “alıcı” arasında iletişimin en üst seviyede sağlanabilmesi, mesajın (aktarılmak istenen bilginin) alıcıya eksiksiz biçimde ulaşabilmesi için doğal bir iletişim ortamında kullanılan kavram işaretlerinden (bazı etkili söz sanatlarına da başvurularak) yararlanılmıştır. (Kök)türk Dönemi yazıtlarında [başta Orhun Yazıtları olmak üzere] ve Kırgız Dönemi yazıtlarında [başta Yenisey Yazıtları olmak üzere] kağanlara, kumandanlara ve beylere ait mezar taşlarının metinlerinin (söz sanatlarından da yararlanarak) “nutuk” metni tarzında yazılmış olmalarının arkasında yüzlerce yıllık bir geleneğin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hem bu metinlerde kullanılan dile, edebiyata, sanata, felsefeye... dair kavram işaretleri hem de geleneğe, töreye, yaşayışa ve inanışa, kültüre ve medeniyete ait öğeler yazıtları “değerler manzumesi” hâline getirmiştir (Alyılmaz, 2020, s. 2).

Böylesine köklü bir dile, tarihe, medeniyete sahip olan Türkler, Türk Kağanlığı'ndan beri tek bir edebî dil kullanmışlardır. (Kök)türk Dönemi'nden kalan eski Türk yazıtları; Uygurlar Dönemi'nden kalan *Altun Yaruk*, *Sekiz Yükmek* gibi eserler; Karahanlılar Dönemi'nde yazılmış olan *Dîvân-ı Lugâti't-Türk*, *Kutadgu Bilig*, *Atebetü'l-Hakayık*, Ahmet Yesevî'nin hikmetleri tüm Türklerin ortak eserleri² olarak, bu ortak, tek edebî dille meydana getirilmiş eserlerdir. 13. yüzyıla kadar tek bir edebî dili olan Türkler, 13. yüzyıldan itibaren ikinci bir edebî dili meydana getirmişlerdir:

Ortaya çıkan bu ikinci edebî dil bizim Oğuz ağzına dayalı, bizim atalarımız olan Oğuzların, Türkmenlerle, Azerbaycanlılarla, Gagavuzlarla Anadolu ve Balkan Türklerinin ortak ataları olan Oğuzların ağzına, konuşma diline dayalı olarak ortaya çıkan yazı dilidir. Bu yazı dili 13. yüzyılda, Azerbaycan ve Anadolu'da ortaya çıkmıştır³ (Ercilasun, 2017, s. 73-74).

Eski Türkçe Doğu ve Kuzey Türklüğü içinde 13. asırdan sonra da çok fazla değişmeden devam etmiştir. 13-15. asırlarda Harezmi'de ve genel olarak Altınordu ile Türkistan'da kullanılan Harezmi Türkçesi; yine aynı dönemde Mısır ve Suriye'de kullanılan Kıpçak Türkçesi, Eski Türkçenin organik devamıdır. Çağatay Türkçesi de aynı şekilde Harezmi ve Kıpçak Türkçesinin devamıdır. Genel olarak Kuzey-Doğu ve Müşterek Orta Asya Türkçesi; özel olarak bazen bölge, bazen boy, bazen de haneden adı ile Harezmi, Kıpçak, Çağatay Türkçesi olarak adlandırılan yazı dili için

² Oğuz Han, Dede Korkut, Köroğlu gibi destanlarımız da ortaktır. Korkut Ata efsaneleri Balkanlar'da, Türkiye'de, Türkmenistan'da, Kazakistan'da anlatılır. Türkiye'de Tepegöz, Bey Böyrek var; Kazakistan'da Korkut küyü, Korkut'un mezarı var. Dede Korkut'taki Bamsı Beyrek; Türkiye'de Bey Böyrek, Özbekistan'da Alpamış, Kazakistan'da Alpamış olur. Dede Korkut'un Salur Kazan'ı Türkmenistan şairlerinin dilindedir; Anadolu Salur isimli köylerle doludur. Türkiye'deki Köroğlu, Azerbaycan'da Koroğlu, Türkmenistan ve Özbekistan'da Goroğlu'dur. Türkiye'nin Nasreddin Hocası, Türkistan'ın Nasreddin Ependisidir. Atasözlerimiz (makallarımız), bilmecelerimiz (tabışmaklarımız) ortaktır (Ercilasun, 2017, s. 20-21).

³ Bunun tarihi, coğrafi, siyasî sebepleri vardır. Oğuz Türkleri, esas yazı dilinin kullanıldığı kültür merkezinden - Kâşgar'dı orası; 11 ve 12. asırda da Kâşgar'dı; 13 ve 14. asıra doğru Harezmi'ye doğru kayar- çok uzağa düşmüştür. Azerbaycan'a ve Anadolu'ya gelen Oğuz Türkleri o kültür merkezinde kullanılan edebî dili bilmemektedirler. Bilenler de Anadolu'ya ve Azerbaycan'a gelmişlerdir ama büyük kitle bilmez. O yüzden de bir süre Arapçayı, Farsçayı kullanırlar. Fakat şursuzca değil, kendi edebî dillerini bilmedikleri için kullanırlar. Kendi dillerini konuşma dili olarak bilmemektedirler. Yani Kâşgar'daki yazı dilini bilmezler. Ama mühim olan iki asır sonra kendi konuşma dilini, kendi ağzını edebî dili hâline getirmiş olmasıdır. 13. yüzyılda artık Cengiz ve çocuklarının hareketinden sonra Azerbaycan ve Anadolu'ya o kadar kesif Oğuz kitleleri gelir ki. Artık Anadolu Selçukluları da son bulmuş; Beylikler Devri başlamıştır. Bu şartlar altında 13. yüzyılda, Oğuz Türkçesi Azerbaycan'da ve Anadolu'da yeni bir edebî dil hâline gelir (Ercilasun, 2017, s. 74).

bizzat konuşup yazarları tarafından çoğunlukla kullanılan tabir “Türk tili” veya “Türkî tili” dir ve bu tabirler 20. asrın başlarına, hatta otuzlu yıllara kadar gelmiştir (Ercilasun, 2017, s. 31.)

Türkçenin tarihsel seyri içerisinde, bu ortak dil farklı kavram işaretleriyle (Türk tili, Uygur tili, Türkî til...) karşılanmış olsa da gerçekte tek bir adı vardır: Türkçe⁴. Türkçeyi Türkler⁵ ve Türklerle irtibatı olan devlet, boy ve topluluklar iletişim, kültür, sanat ve bilim dili olarak kullanmışlardır.

Milletler basit halk toplulukları değildir. Yüzyıllar boyunca bir araya gelen ve kaynaşan, çeşitli organik bağların birbirine bağladığı insanlar milleti meydana getirirler. Millet âdeta canlı bir uzviyettir. İşte bu uzviyetin en mühim bağlarından biri dildir (Ercilasun, 2017, s. 27).

Kadı Burhaneddin, Nesîmî, Hatâyî, Fuzûlî gibi Azerbaycan topraklarının yetiştirdiği şairlerin diliyle Yunus Emre, Âşık Paşa, Bâkî, Nâbî gibi eserlerini Anadolu’da yazmış olan şairlerin lehçe bakımından neredeyse farkı yoktur. Fakat 18. yüzyılda Azerbaycan edebî dili ile Osmanlı Türkçesi arasında yavaş yavaş kendisini hissettiren farklılaşma 19. yüzyılda etkisini iyiden iyiye artırır:

1884 yılında Kırım’da çıkarmaya başladığı *Tercüman* gazetesi ile İsmail Gaspıralı⁶; Osmanlı, Azerbaycan ve Çağatay edebî dillerini birleştirmeye, daha doğrusu İstanbul Türkçesini oralarda da yaymağa çalıştı. Gazetesini sade bir İstanbul Türkçesi ile çıkarıyordu ve Tercüman İstanbul’da, Azerbaycan’da, İdil-Ural’da ve Türkistan’da takip ediliyordu. (...) Gaspıralı’nın teşebbüsü, 19. yüzyılın sonlarıyla, 20. yüzyıl başlarında meyvesini vermeye başlar; Abdullah Tukay⁷ Osmanlı Türkçesiyle şiirler yazar. Kazan’da Osmanlıca kitaplar basılır; Hüseyin Cavid, Mehmed Hâdi gibi Azerbaycan’ın büyük şairleri şiirlerini İstanbul Türkçesiyle yazarlar. Hatta Azerbaycan’da resmî dil İstanbul Türkçesi olur (Ercilasun, 2017, s. 96).

Bütün bu hadiselerden sonra Rus papaz İlminski’yi, Gaspıralı’nın “kendi yayın organlarıyla Osmanlıca’yı Türk soyundan gelen bütün Müslümanların ortak dili yapmak” (Ercilasun, 2017, s. 96-97) fikri çok rahatsız eder ve İlminski, tüm Türk dünyasının parçalanmasına zemin hazırlayan o dağıtıcı fikirlerini uygulamaya koyar. Her Türk boyunun konuşma dilinin müstakil birer yazı dili olabileceği görüşünü Türk aydınlarının zihinlerine yerleştirmeye başlar.

İlminski’nin eğitim yoluyla asimilasyon amacını içeren projesinin iki yönü bulunmaktadır. Birinci yönü Türk halkını Ruslaştırarak, ikinci yönü ise Hristiyanlaştırmaktır. Bu temel üzerinde kurgulanmış olan asimilasyon esaslı bu eğitim politikasına da “Rus-Türkklük Bilimi” adı verilmiştir. Bu politika çerçevesinde Türkistan Türkleri arasında yüzyıllardır iletişimi sağlayan ortak yazı dilinin egemenliğine son verilerek, bölgesel şiveleri eğitim ve kültür dili olarak kullanılmak ve genel Türk dilinin içinden “ulusal” kimliklerin şekillenmesini

⁴ Türkçe kavram işareti Türkçenin mevcut temel kaynaklarında ilk kez Eski Uygur Türkçesi Dönemi’ne ait eserlerde Türk boy ve topluluklarının konuştuğu ortak dilin adı olarak geçmektedir. Türkçe, geçmişte ve günümüzde bütün Türk boy ve topluluklarının konuştuğu ve yazdıkları lehçe ve ağızların tamamını kapsayan / ifade eden bir kavram işaretidir. Yani bu kavram işareti yalnızca Türkiye Türkçesi ve ağızlarının değil; bütün Türk boy ve topluluklarının konuştuğu ve yazdıkları tarihî ve çağdaş lehçe ve ağızların da ortak adıdır (Alyılmaz, 2020, s. 1-43).

⁵ Türk kavram işareti, şanlı mazisi / tarihi, dili, edebiyatı, kendine ait yazısı, sayısı, yerleşik kültür ve medeniyeti olan köklü bir milletin adıdır. (...) Millet olma iddiasında bulunanların kendine ait bir sayı sistemi olur. Nitekim sayı sistemleri milletlerin yaşayış ve inanışlarının, soyut ve somut; maddi ve manevi bütün değerlerinin kristalize olmuş şekilleridir. Türkler, tarihin çok erken dönemlerinde kendine ait sayı sistemi olan nadir milletlerden biridir (Alyılmaz, 2020, s. 1-43).

⁶ İsmail Gaspıralı hakkında ayrıntılı bilgi için bk Kırımlı, 1996, s. 392-395.

⁷ Abdullah Tukay ve şiirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk Özkan, 1994.

sağlayabilecek ayrı ayrı “ulusal diller”in ya da yazı dillerinin ortaya çıkmasını, bunun için de Türk grupları arasında misyonerlerle yakın ilişkiler kurmuş olan aydın eğitimcilere destek verilerek, onların kendi okullarında, kendi şiveleri ile okutabilecekleri Kiril alfabesi ile yazılmış kitaplar hazırlamalarını sağlamak şeklinde uygulamaya geçirilmiştir (Birsal, 2006, s. 20; akt. Yüce, 2019, s. 84).

Sonunda Kazak, Tatar, Özbek aydınları, kendi konuşma dillerini yazı dili hâline getirmek üzere çalışmalara başlarlar:

Çarlık devrinde İlminski, Ostroumov gibi müsteşriklerin telkin ve teşebbüsleriyle gerçekleştirilmeye çalışılan bu olgu, Bolşevik ihtilâlinden sonra Komünist Partisi organlarının aldığı kararlarla gerçekleştirildi. Mesela Kırım’da kullanılan İstanbul Türkçesine dayalı edebî dil yerine “1929 senesi Avgustta Simferopolde olgan Ekinci ilmiy lingvistik konferantsiyası... edebiy tilning orta şive esasında kurulması üçün karar kabul etti”. Bir örnek de Türkmenistan’dan verelim: “Türkmenistan Birinci Lingvistik gurultayının kararında şeyle diyilyer (deniliyor): Sözlemin (cümlemin) mâni (mâna) üçün gerek bolan yerinde a bilen (ile) gutaryan (biten) sözlerin yönelişi düşüm formasında (yaklaşma hâlinde) -ga goşulmasını (ekini) fakultativ ulanmağa (kullanmağa) yol bermeli.” (Ercilasun, 2017, s. 97).

Bu şekilde, yeniden oluşturulan edebî dilin dil bilgisi özellikleri, alfabelerinde yer alacak ünlülerin ve ünsüzlerin sayısı, hangi ağzın edebî dil olarak kullanılacağı gibi konular karara bağlanmış, böylece yapay diller meydana getirerek Türk birliğinin engellenmesi amaçlanmıştır. Boyların ağızlarını ayrı birer yazı dili hâline getirdiği gibi her birine Rusların da kullandığı Kiril harflerine dayanan fakat aralarında harf farkları olan ayrı alfabeler kullandırılmış, Rusçanın bu dillere kattığı alıntı kelimelerle de Türk dilleri arasındaki fark uç noktalara ulaşmıştır. Dillerin adları da değiştirilmiş, Türkçe veya Türk dili gibi adlandırmalar yerine boy adlarından uyarlanan Azerice, Kazakça, Özbekçe... gibi adlar kullanılmaya başlanmıştır. Bu dilleri edebî dil olarak kullananlara da Türk yerine, Azeri, Kazak, Özbek... demişlerdir. Bütün bu planlı uygulamaların sonucunda 20 yazı dili ortaya çıkmıştır: Türkiye Türkçesi, Azerî Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Kazan (Tatar) Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Kırım Türkçesi, Nogay Türkçesi, Karaçay-Malkar Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Uygur Türkçesi, Altay Türkçesi, Tuva Türkçesi, Hakas (Abakan) Türkçesi, Çuvaş Türkçesi, Yakut Türkçesi.

Türk dünyasını parçalayan bu ve benzeri olaylar cereyan ederken elbette millî bilince sahip olan Türk aydınları, bu dayatmalar karşısında baş eğmemişlerdir. Özellikle Çarlık Rusya’nın Türk topraklarını işgaliyle başlayıp Sovyetler Birliği⁸ Dönemi’nde (özellikle Stalin yönetiminde) bilinçli olarak Türkleri yok etme politikası uygulanmış, bu uğurda pek çok Türk aydını “Türkçülük-Turancılık” suçlamasıyla tutuklanmış, türlü işkencelere maruz kalmış hatta öldürülmüştür:

Bu süreçte, Osmanlı Devleti Avrupa’daki topraklarının ve nüfusunun çok önemli bir kısmını kaybederken, Kırım, Karaçay-Balkar, Ahıska Türkleri, bin yıldan beri yaşadıkları yurtlarından sürülmüş ve Stalin yönetimi tarafından korkunç bir ölüm yolculuğuna çıkarılmışlardır. Yunanlıların Batı Trakya’da, Adalarda ve Batı Anadolu’nun işgali sırasında yaptıklarına, Ermenilerin, Osmanlı Devleti’nin en zayıf anında ayaklanarak sivil halkı katletmeleri eklenmiş, Irak, İran ve Çin’de yapılan

⁸ Sovyetler Birliğinde 1930-1950 yılları arasında birçok halk, topluluk ve kişi buldukları yerlerden sürülerek ülkenin başka bölgelerinde, zor şartlarda yaşamaya mecbur edilmişlerdir. Bu sürgünler, ilk defa, 1 Şubat 1931 tarihinde SSCB Merkez İdare Komitesi ve Yüksek Sovyet Prezidyumu (YSP) tarafından çıkarılan kararname ile toprak sahibi zengin köylülere uygulanmıştır (Buran, 2016, s. 59).

baskı ve katliamlarla bütün bir Türk dünyası coğrafyası, zulüm ve katliam mekânı hâline gelmiştir (Buran, 2016, s. 12).

Bütün bu baskılara, zulümlere, ölümlere rağmen Türkleri bu kan çukurundan kurtaran şey sıkı sıkıya sarıldıkları millî kimlikleri olmuştur. Nitekim yüz yıllık Çarlık idaresine ve komünist rejimdeki 70 yıllık şiddetli karşı propagandaya rağmen millî kimlik, aydınların millî kültüre sahip çıkmaları ve zaman zaman ortaya çıkan millî direnişler sayesinde korunmuştur (Ercilasun, 2017, s. 245-246).

Millî kültüre, dile ve edebiyata sahip çıkan aydınlardan biri de Azerbaycanlı Türk şair, yazar, gazeteci İslam Türkay'dır.

1. İslam Türkay (Ehmed İslam Hefdikoğlu)⁹

Asıl adı Ehmed İslam Hefdikoğlu olan şair, 7 Kasım 1950 tarihinde Azerbaycan'ın Kazak¹⁰ şehrine bağlı olan Demirciler köyünde¹¹ dünyaya gelir.

Annesi Heyrense Hanım, babası ise Hefdik Memişoğlu'dur. Türkay, 5 kız 2 erkek olmak üzere toplam 7 kardeşir.

İlk ve orta öğrenimini köyünde tamamlayan Türkay, daha sonra 1972-1977 yılları arasında Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Gazetecilik Fakültesi'nde yükseköğrenim görür; 1977 de buradan mezun olur.

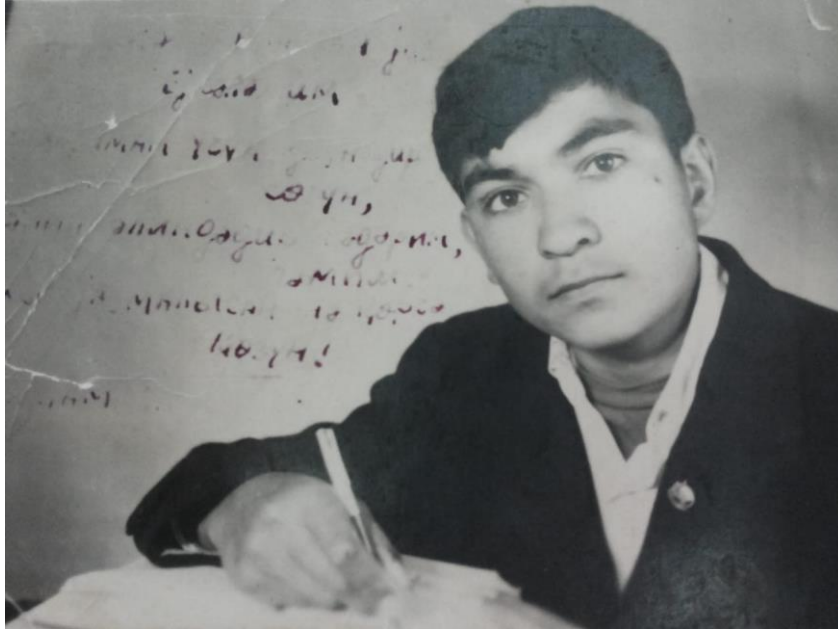

Foto 1: İslam Türkay'ın 17 Yaşında Çekilmiş Bir Fotoğrafi

⁹ Şairin öz geçmişi ile ilgili bilgiler Temur Ehmedov'un hazırlamış olduğu *Azerbaycan Yazıçıları Ensiklopedik Me'lumat Kitabı* adlı eserden, İsmail Çoban'ın *İslam Türkay'ın "Türk Oğlu Türkem Men" Başlıklı Şiirinin Orhun Yazıtları ile Metinlerarasılık Bağlamında İncelenmesi* başlıklı makalesinden ve şairin kendisi tarafından verilen bilgilerden yararlanılarak hazırlanmıştır (Ehmedov, 1995, s. 238; Çoban, 2017, s. 2232-2255).

¹⁰ Kazak, Ermenistan'a ve Gürcistan'a sınırı olan bir Azerbaycan şehridir. Azerbaycan'ın 18. yüzyılda yaşamış ünlü şairleri Molla Penah Vâkıf, Molla Veli Vidâdî; 20. yüzyılda yaşamış Semed Vurğun, Hüseyin Arif, İsa Muğanna, İsmail Şihli, Mirvarid Dilbazi Kazak'ta dünyaya gelmişlerdir.

¹¹ İslam Türkay, Cengiz Alyılmaz ile 26 Kasım 2021 tarihinde yaptığı söyleşide aslen Karslı olduklarını bugün yaşadıkları Kazak bölgesinin Demirci köyüne Kars'tan geldiklerini ancak uzak atalarının Kafkasya bölgesine Daryal Boğazı'ndan geçip gelen Kıpçak Türkleri olduğunu belirtmektedir. O, sert mizacının, mücadeleci tavrının sebebini de mensubu bulunmaktan büyük gurur duyduğu soy köküne (Kıpçaklara) bağlamaktadır.

1978-1983 yılları arasında Yazıçı neşriyatında çalışan Türkay, burada sırasıyla korrektör şubesinde redaktör yardımcısı; şiir şubesinde redaktör ve 2000 yılında ise Mövge gazetesinde redaktör olarak görev alır.

Şiir yazmaya 1970'li yıllarda başlayan Türkay'ın ilk şiiri olan Gece Lövhesi, 1979 yılında *Sosialist Sumgayıtu* gazetesinde yayımlanır.

Profesyonel bir mütercim olan Türkay, Rusçadan, Türkiye Türkçesinden ve başka dillerden Azerbaycan Türkçesine tercüme yapar. Bu çeviri faaliyetlerinin yanı sıra Türkay'ın şiirleri de başka dillere (Rusça, Ukraynaca) çevrilir; farklı Türk lehçelerine (Özbek Türkçesi, Kırgız Türkçesi) aktarımı yapılır.

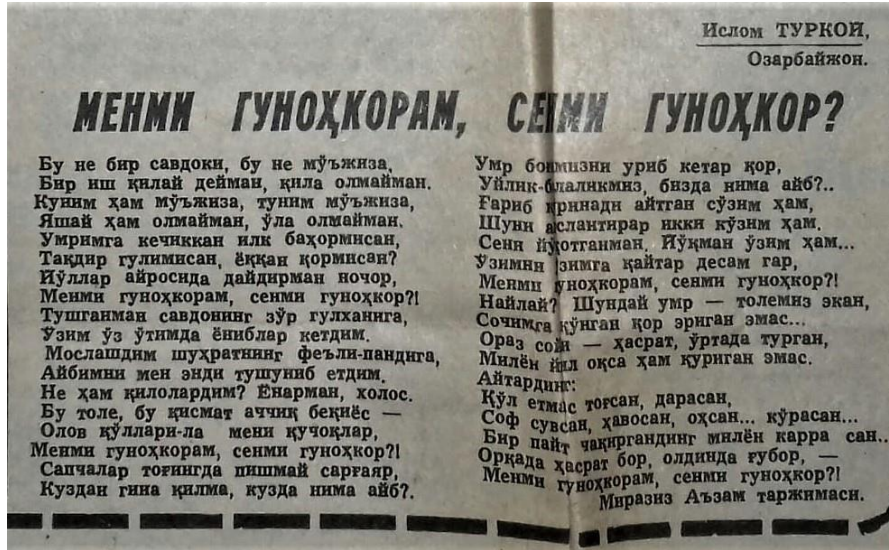

Foto 2: İslam Türkay'ın *Menmi Günahkaram Senmi Günahkâr* Şiirinin *Toskent Hakikati Adli Gazetede* Özbek Türkçesi ile Yayımlanmış Görüntüsü (1992).

Türkay'ın yayımlanmış 4 şiir kitabı vardır:

- *Bir Gün Geler*, Bakü, 1981.
- *Herşeyi Tezeden Başlayam Gerek*, Bakü, 1985.
- *Arhada Hesret Var*, Bakü, 1986.
- *Eşğim Menim Dar Ağacım*, Bakü, 1991.

Azerbaycan'da olduğu gibi Türk dünyasında da şiirleri büyük bir beğeni ile karşılanmış, çeşitli gazetelerde yayımlanmıştır.

Türkay 3 çocuk babasıdır. Adları: Turgut, Ayhan, Günhan'dır. 3 de torunu vardır: Turan, Ertoğrul, Abdullah.

Türkay'ın şiirlerinin ana teması Türklük, Türkçülük, Turan ülküsü, Türk dünyası, sevgi, sosyal ve kültürel meseleler ve ortak değerlerdir. Tabiat unsurlarını da şiirlerinde oldukça sık kullanır. Türkay, hâlen Azerbaycan Bakü'de yaşamaktadır.

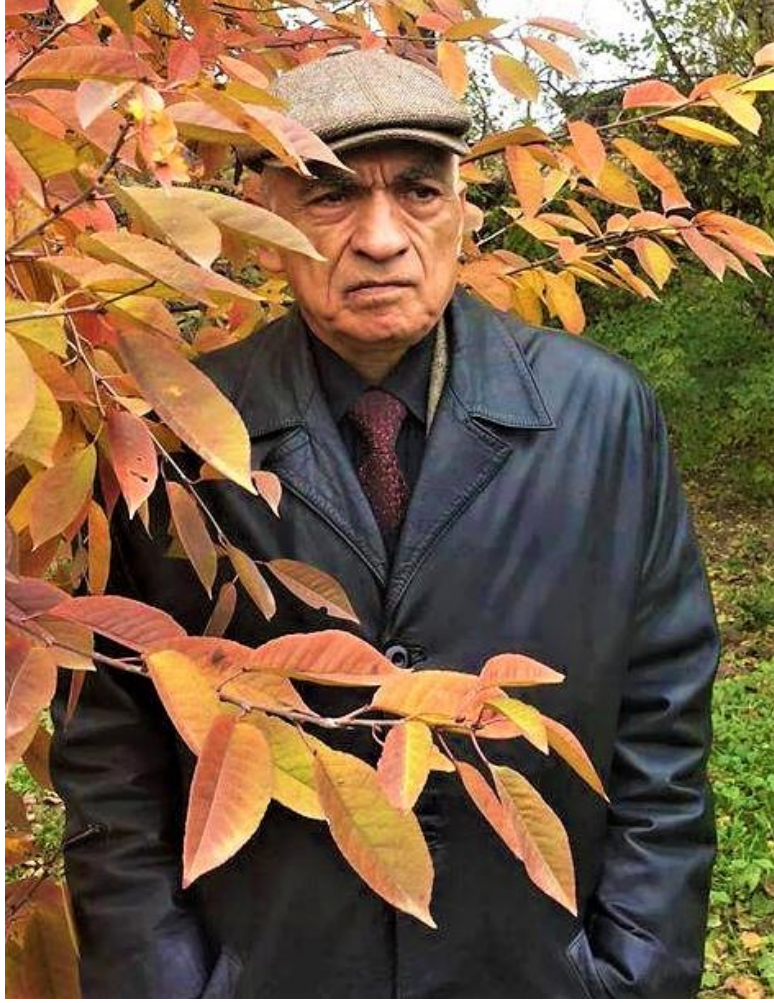

Foto 3: İslam Türkay'ın Yakın Zamanda Çekilmiş Bir Fotoğrafi

2. İslam Türkay'ın Türk Dünyası Hakkındaki Görüşleri

İslam Türkay, tarafımızdan kendisine sorulan “İslam Türkay kimdir?” sorusuna: “*Türk, Kıpçak, Türkçü, Türklük ve Turan sevdalısı bir şair*” diye cevap vermektedir. Bir insanın kendisini nasıl tanımladığı o insanın tüm hayatına, eylemlerine ve söylemlerine yansır. İslam Türkay'ın şiirlerinde de bu yansıma açıkça görülmektedir.

Asıl adı Ehmed İslam Hefdikoğlu olan şair Türkçü ve Turancı bir ideoloji çerçevesinde şiirlerini kaleme alır. Bu sebeple şiirlerini yazarken İslam Türkay adını kendisine mahlas olarak seçer. Onun Türkçülükle ve Turancılıkla sorunu olanlarla mücadelesi henüz şiirlerini yazarken kullanmak istediği adı alırken başlar. İslam Türkay, Sovyetler Birliği Dönemi'nde “Türkay” soyadını kullanmasına resmî olarak izin verilmemiş olsa da “Türkay”ı ad olarak kardeşi Ekrem'in 1983 doğumlu oğluna koyduğunu; kendi oğullarına da Türkçü anlayışla Turgut (40), Ayhan (38) ve Günhan (29) adlarını verdiğini belirtmektedir.

Türkay'ın ilk şiir kitabı olan *Bir Gün Geler* 1981 yılında İslam Ehmedli adıyla yayımlanır. İkinci kitabı *Her şeyi Tezeden Başlayam Gerek* de 1985 yılında yine aynı adla, İslam Ehmedli adıyla yayımlanır. Türkay, *Arhada Hesret Var* adlı üçüncü kitabını İslam Türkay adıyla yayımlamak istese de buna müsaade etmezler.

1986 yılında “*Türkay kimdir? Biz Türk değiliz. Bu nasıl mahlas?*” diyerek kitabını yayımlamak istemezler. Türkay ise “*Türkay benim ulu babamdır, dedemdir.*” der. Bundan sonra Türkay’dan dedesi hakkında bir şiir yazmasını ve bu şiiri kitabın başında yayımlama şartıyla bu şiir kitabını İslam Türkay adıyla yayımlayacaklarını söylerler. Türkay da *Babama* başlıklı şu şiiri yazar:

*“Menim Türkay babam, Aya tay babam,
Ruhuyla hem bu tay, hem o tay babam.
Tek cana bir alay döşleyen babam,
On adam yérine işleyen babam.
İndi azad yurdum, azad élim var,
Firavan heyatım, azad dilim var.
Gorun nurnan dolsun rahatca uyu,
Sahibi olmuşuq torpağın, suyun...
Orda muştuluqla <<ölübdü qem>> dé!
Men senin néçenci neticenem, dé!
Senin qanın axır damarlarımdan,
Ruhun xeber vérir ilk baharımdan.
Cismın torpaqdadı, adın adımda
Yaşayan nefesin, gören gözünem.
Külün külümdedi, odun odumda,
Déye bilmediyin neğmen, sözünem” (Türkay, 1986, s. 8).*

Bu şiirden sonra Türkay’ın *Arhada Hesret Var* adlı şiir kitabı 1986 yılında ilk kez İslam Türkay adıyla; ardından yine İslam Türkay adıyla *Eşğim Menim Dar Ağacım* adlı şiir kitabı yayımlanır. Onun “eşğim” dediği belki de kendisini bir darağacı gibi bu dünyadan alacak olan “Türkçü-Turancı” fikirleri, Türk milletine olan sevgisi ve bağlılığıdır. Fakat Türkay, gerçek anlamda bir Türkçü ve Turancı’dır. Kendisini bu yoldan hiçbir gücün, kuvvetin ve kimsenin geri çeviremeyeceğini, bu uğurda aile olarak bütün varlıklarını feda etmeye hazır olduklarını her fırsatta belirtir:

*Turana bir can borcum var
Turana başım kurbandı
Üç övladım, iki de biz
Bu yolda beşim kurbandı (Türkay, YŞ)*

Türkay, Sovyetler aleyhine şiirler yazması sebebiyle gençlik yıllarından itibaren dikkat çekmeye başlar. Öğrencilik yıllarında 1974 yılının Mart ayında Bakü’de yapılan ilk mitingin teşkilatçılarından. Yine aynı yıllarda yazdığı *Gel Ay Bahar, Bu Yol Bizi Hara Çekir Göresen, Bu Géce Ne Yaman Uzandı Béle* şiirleri o dönemde dikkatleri Türkay’ın üzerinde toplar. Türkay, bu şiirler sebebiyle ciddi anlamda baskı görür. Hiçbir partiye üye olmayan Türkay’ı ısrarlarla Komünist Parti üyesi yapmak isteseler de başarılı olamazlar. O dönemde parti üyesi olanları önemli görevlere getirmelerine rağmen Türkay bu teklifleri reddeder. Çünkü onun mensubu olduğu Türk milletine olan sevgisi ve bağlılığı tüm çıkarların ve görevlerin ötesindedir:

Bu Yol Bizi Hara Çekir Göresen¹²

*Biz haçandı minmişik bu qatara,
Yolumuza baxan ayını mayakmı?
Bu intizar gören ne vaxt qurtarar,
Bilmeyirik yol yaxınmı, uzaxmı.
Bu yol bizi hara çekir göresen?*

*Bu qatarda göz açmışıq dünyaya,
Burda bilét bir ömürden bahadı.
Gör bir harda göz açmışıq dünyaya,
Belke de yol bu qatardan qıladı?!
Bu yol bizi hara çekir göresen?*

*Yukumuz yox, uzağıq her şübheden,
Neyimiz var bir ürekden savayı?
Daha vaxtın saçlarına düşür den,
Nese déyir tekerlerin harayı,
Bu yol bizi hara çekir göresen?*

*Yuxumuzu oğurlayıb yatanlar,
Ömrümüzden ne vemişik obaya?
Yolumuza ateş yağar, qar yağar,
Atılmışıq sert axına, gür çaya.
Gédirikmi,
Gelirikmi dünyaya,*

Bu yol bizi hara çekir göresen (Türkay, 1981, s. 18; Türkay, 1985, s. 4).

İslam Türkay, şiirlerinin ana temasını Türklük, Türkçülük, Turan ülküsü¹³, Türk dünyası, sevgi, sosyal ve kültürel meseleler ve ortak değerler olarak kaydetmektedir. Ona göre bir şair, yazar, aydın eğer kendi boyunun, soyunun, milletinin meselelerine duyarsız kalıyorsa ve onlarla ilgilenmiyorsa onun gerçek anlamda insanlığından da sanatından da söz edilemez.

İslam Türkay, şiirlerindeki lirizmin kaynağını Türk tarihine ve destanlarına bağlamaktadır. O, Türk boy ve topluluklarına ait destanların neredeyse tamamını okuduğunu belirterek (“Türk Oğlu Türkem Men” başlıklı şiiri başta olmak üzere) şiirlerinde Türk mitolojisine, Türk destanlarına, Türk yaşayış ve inanışına, Türk tarihine işaret eden ifadelerin söz varlığının, mazmunların ve metaforların da bunu açıkça gösterdiğini / kanıtladığını vurgulamaktadır¹⁴:

¹² Bu şiir ilk kez 1981 yılında, şairin *Bir Gün Geler* adlı eserinde *Bu Yol Bizi Hara Çekir Göresen* başlığıyla yayımlanır. Daha sonra 1985’te yayımlanan *Her Şeyi Tezeden Başlayam Gerek* adlı eserinde yine aynı adla yayımlanır. Yayımlanan son eseri *Eşgim Menim Dar Ağacım* adlı eserinde ise aynı şiir *Yol* adıyla yayımlanır.

¹³ Turancılık ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk (Ercilasun, 2021, s. 1-33).

¹⁴ Edebiyat ürünlerinden şiirler ezberlenme, yaygın bir şekilde tekrar edilme, sözlü ve yazılı olarak gelecek nesillere aktarılma gibi özellikleri itibarıyla kültürün nesilden nesile aktarılması konusunda özel bir yere sahiptir. Geçmişten günümüze yazılan tüm şiirler, aslında bize yazıldıkları dönemin dil özellikleri, ait oldukları kültür, dönemlerinin sosyal ve siyasal olayları ile şairleri hakkında pek çok bilgi taşırlar ve nesiller arasındaki kültürel bağın korunmasına önemli ölçüde katkı sağlarlar (Mert ve Yakar, 2012, s. 338).

Türk Oğlu Türkem Men¹⁵

Salam, éy manqurt¹⁶ gardaşlar,
 Qoyunlaşmış
 Qurd qardaşlar,
 Atın cılğı papaqları,
 Qulaq asın bir an barı:

Göyden gelib eslim-soyum:
 Menem,
 Türk oğlu Türkem men!
 Güneş-mayam, bulud-suyum,
 Menem,
 Türk oğlu Türkem men!

Atam-Tanrı, anam-boz qurd,
 Min adım var, yérim min yurd...
 Tatar, Türkmen, Qırğız, Başqırd:
 Menem,
 Türk oğlu Türkem men!

Süreyinden uzaq olan,
 Öz içinde yasaq olan,
 Teklenib yalquzaq olan:
 Menem,
 Türk oğlu Türkem men!

Görmüşem her bir ağrını,
 Sévmişem merdi-doğrunu.
 “Menem” déyenin bağrını
 Yaran Türk oğlu Türkem men!

Torpaq bize veten-ana,
 Düşübdür min bir dastana.
 Gündoğandan-günbatana
 Saran Türk oğlu Türkem men!

Qürbet bildim bu alemi,
 Sévdim onu ustad kimi.
 Zamanı minib at kimi
 Yoran Türk oğlu Türkem men!

Bir vaxt arzuma çatmışdım,
 Cengin daşını atmışdım.
 Fil qulağında yatmışdım
 Duran Türk oğlu Türkem men!
 Yadlaşdı bu kend-o kend
 Altay, Tebriz, Kerkük, Derbend

¹⁵ İslam Türkay'ın *Türk Oğlu Türkem Men* başlıklı şiiri şairin *Eşgim Menim Dar Ağacım* adlı eserinde yayımlanmıştır (1991-Bakü). Türkiye'de ise ilk kez Cengiz Alyılmaz'ın “Doğu Türkistan” başlıklı makalesinde Türk dünyasının parçalanmış hâlini anlatmak için kullanılmıştır. Şiirlerle ilgili herhangi bir açıklama ya da inceleme yapılmadan sadece şiirin metnine yer verilmiştir (Alyılmaz, 1997, s. 157-193).

¹⁶ İslam TÜRKAY, şiirlerinde geçen “mankurt” imgesinin de kaynağını da Manas Destanı olarak ifade etmektedir.

*Param-parça, böyle bend-bend
Viran Türk oğlu Türkem men!*

*Salam, éy manqurt qardaşlar!
Qoyunlaşan
Qurd qardaşlar!
Atın cılğı papaqları
Taniyin bu dostu-yarı.*

*Bölünse de bir elimiz,
Yaşayır tanrı dilimiz!
Açaq, açaq gözümüzü,
Taniyaq öz-özümüzü;
Déyek: "Türk oğlu Türkem men" (Türkay, 1991, s. 41-42).*

İslam Türkay, gerçek üstat olarak Hüseyin Cavid'i¹⁷ (Hüseyin Abdulla oğlu Rasizade, 1882-1941) kabul etmekte ve şiirlerinde onun tesirinin olduğunu belirtmektedir. Türkay, Hüseyin Cavid'e olan sevgisinin göstergesi olarak torunlarına Hüseyin Cavid'in çocuklarının adlarını koyduğunu ifade eder. Hüseyin Cavid'in oğlunun adı Ertuğrul, kızının adı ise Turan'dır. İslam Türkay'ın da erkek torununun adı Ertuğrul, kız torununun adı ise Turan'dır.

Nevem Turana Mektub

*Éle bilirem ki yad bir yérdesen
Éle bilirem ki qeribsen orda
Atan da anan da bir duman, bir çen
Seni qanadında getirib yurda*

*Menim ruhumsan, canımsan Turan
Men gezen, görünen kölgem daha
Menim menden sonra sanımsan Turan
Men meğlub, basılmış ölkeyem daha*

*Doğub töreyersen, qalxarsan bir gün
Basılmış yurdları alarsan canım,
Gelib qebriim üste, o gün toy, düyün,
Babanı yadına salarsan canım (Türkay, YŞ).*

Onun Hüseyin Cavid için yazmış olduğu *Bir Ananın Ağısı* adlı şiir oldukça anlamlıdır:

Bir Ananın Ağısı

*Éhéy!.. é...héy!..
Dé hardasan?!*

¹⁷ Hüseyin Cavid, göz hastalığını tedavi ettirmek için İstanbul'a geldiği yıllarda (1906-1909) Türk Edebiyatı ile yakından ilgilenir. Bilhassa N. Kemal, A. Hamid, R. Tefik, T. Fikret, M. E. Yurdakul, A. H. Müftüoğlu gibi şahsiyetlerin eserlerini okur. Bu yıllarda Türkçülük ve İslamcılık cereyanlarının tesiri altında kaldığı, eserlerinden anlaşılmaktadır. Cavid, eserlerini Türkiye Türkçesiyle yazar. (...) 1930'dan sonra Azeri matbuatında haksız ve çok sert hücumlara maruz kalır. Rejime uygun eserler yazmadığı için suçlanır. Ancak 1932 yılında Yazarlar Birliğine kabul edilir ama komünistlerin takibinden ve baskısından kurtulamaz. Nihayet 1937 yılında tevkif edilir. Uzun yıllar hangi tarihte, nerede vefat ettiği belli olmaz. Ancak 1983'te Azerbaycan Komünist Partisi'nin Hüseyin Cavid'in 100. doğum yıldönümünü kutlama kararı alınmasından sonra akıbeti kesin olarak belli olur: KGB'deki soruşturma dosyası açıklanır. Buna göre 1941'de Sibiry'a'daki İrkutsk'ta öldü(rldü)ğü anlaşılır. Alınan resmî bir kararla naaşı Nahçıvan'a getirilerek devlet töreni ile toprağa verilir. (...) Azerbaycan'da modern şiirin gelişmesinde, Azerbaycan Türkleri arasında Türkçülük şuurunun uyanmasında büyük bir rol oynamıştır. Romantik dramları da Azerbaycan sahnesinin devrindeki en önemli eserleri olarak kabul edilir (Akpınar, 1994, s. 435-436).

*Oğul, oğul. Cavid! Cavid!
Ah, üreyim, sus, parçalan, dağıl, dağıl...
Cavid... Cavid...*

*Bir zamanlar men qedrini bilemeddim,
Oğul... oğul...
Zindanlarda zindanlandın,
Göz yaşını silemedim,
Oğul... oğul...
Ağlamalı günlerimde gülümsedim,
Uğunmalı anlarımda gülemmedim,
Oğul... oğul...
Ah, kaş dilim quruyaydı,
Men arxanca neler dedim,
Oğul... oğul...
Açılmayır indi éynim,
Néynim... néynim...*

*Hesretinden yayım, yazım, qışım yanar,
Od ağlaram,
Gözlerimde yaşım yanar.
Birce arşın mezarınçün
Héy torpağım, daşım yanar,
Cavid!.. Cavid!.. Cavid (Türkay, 1981, s. 22)*

Foto 4: Hüseyin Cavid'in Bir Fotoğrafi (https://stringfixer.com/tr/Hussein_Javid#wiki-1)

İslam Türkay, kendisine daha ziyade Türklük ve Türk dünyasının bağımsızlığı, birliği, bütünlüğü uğrunda mücadele eden insanları (şairleri, yazarları, devlet adamlarını) örnek aldığı, onlara ciddi anlamda yakınlık duyduğunu ifade etmektedir. Mikâyıl Müşfik¹⁸, Hüseyin Cavid, Ahmed Cevad¹⁹, Mirze Feteli Ahundov, Mirze Celil Memmedguluzade²⁰ eserleriyle ve örnek kişilikleriyle onun üstat olarak gördüğü ve saygı duyduğu isimlerin başında gelmektedir. Belirtilen isimlerin arasında (Hüseyin Cavid dışında) en güçlü şair olarak Mikâyıl Müşfik'i görür ve kendisini hem yaşayışı ve hem de eserleriyle ciddi anlamda etkilediğini kaydeder.

Foto 5: Mikâil Müşfik'in Bir Fotoğrafi

(https://tr.wikipedia.org/wiki/Mikail_M%C3%BC%C5%9Ffik#/media/Dosya:Mikayil_Mushfig.jpg)

O, ayrıca Mehmed Hâdî, Abdulla Şaik, Musa Yagub, Mehmed Aslan, Hüseyin Arif, Bahtiyar Vahabzade, Mehmed İsmail, Fikret (Göyüşoğlu) Goca, Ramiz Rövsen... gibi eserleriyle topluma mâl olmuş şairleri, yazarları da beğendiğini ve takdir ettiğini çeşitli vesilelerle dile getirmektedir. Türkay, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu Mehmet Emin

¹⁸ Mikâyıl Müşfik hakkında ayrıntılı bilgi için bk Özdemir, 2020, s. 85-110; Akpınar, 1994, s. 353-364; Çalık, 2016.

¹⁹ Ahmed Cevad (1892-1937), Azerbaycan Millî Marşı'nın ve Türkler arasında bilinen, sevilen ve çokça söylenen "Çırpınırdın Karadeniz" veya "Çırpınırdı Karadeniz" olarak adlandırılan şiirlerin şairidir.

Ahmed Cevad, Türk'ün başında katılaştıran dini, millî, kavmi soy kırımına karşı Türk birliği fikrinin beşiği başında duranlardan olmuştur. İşte bütün bunlardan dolayı en çok onu takip etmişler, "halk düşmanı", "Müsavat şairi" anlamına ve tipine yönelik bütün darbeler ona değmiştir. Üç defa tutuklanmış, eşini sürgüne, üç oğlunu cezaevine göndermişlerdir. (...) 1937 kıyımının ilk kurbanı da A. Cevad olmuştur (Karayev, 1999, s. 307). A. Cevad ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk Yıldırım, 1992.

²⁰ Mirze Celil Memmedguluzade (1866-1932), XX. yüzyılın en büyük sloganını daha yüzyılın başında herkesten önce o ilan etmiştir: "Vatan, vatan, vatan! Millet, millet, millet! Dil, dil, dil! Bizim edebiyatımızda aklın destanına zirve Nizami'dir; aşkın ve gamın faciasına ölçü Fuzûli'dir; gayretin acısına, namus yangısına örnek Celil Memmedguluzade'dir (Karayev, 1999, s. 191-192).

Mirze Celil Memmedguluzade hakkında ayrıntılı bilgi için bk Celal ve Hüseyinov, 2008, s. 122-156.

Rezulzade'ye ve yakın dostu, arkadaşı Ebülfez Elçibey'e de gerçek anlamda değer vermekte; onların hem Azərbaycan tarixində hem de Türk tarixində son derece önəmli işlər yaptıklarını və başardıklarını belirtmektedir.

İslam Türkay, Türkiyə / Anadolu sahasındaki şairleri və yazarları da gençlik yıllarından beri yakından takip etdiğini, bunların arasında Necip Fazıl Kısakürek, Nazım Hikmet (Ran), Orhan Veli Kanık ve Arif Nihat Asya'nın eserlerinin, şiirlerinin kendisini etkilediğini ifade etmektedir.

Türkey, Türkçülük ile ilgili fikirlerini, Türklerin bir bayrak altında birleşmesi ülküsünü *Türkün 101 Şairi* adıyla yayımlanmak istenen fakat yayımlanamayan kitab için yazmış olduğu ön sözü Azərbaycan Gazetesi'nde okuyucularla paylaşır:

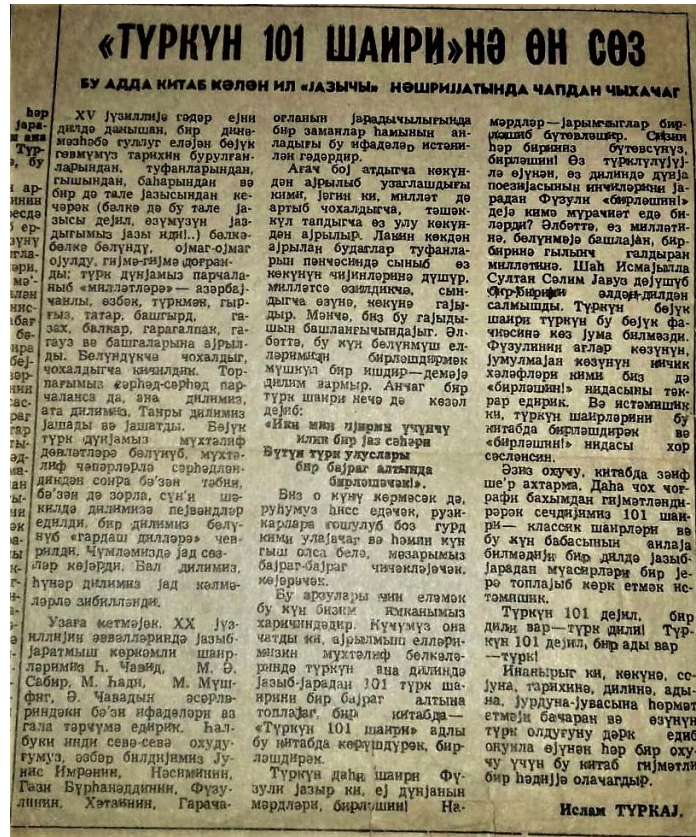

Foto 6: İslam Türkay'ın *Türkün 101 Şairine Kitabı İçin Yazdığı Ön Söz*

“Türkün 101 Şairi”ne Ön Söz

(Bu adda kitab gələn il “Yazıcı” nəşriyyatında çapdan çıxacaq.)

15. yüzilliyə gədər eyni dilde danışan, bir dine-mezhebe qulluq éleyen böyük gövmümüz tarixin burulğanlarından, tufanlarından, qışından, baharından və bir de talé yazısından keçərək (belkə de bu talé yazısı déyil, özümüzün yazdığımız yazı idi!..) bölge-bölge bölündü, oymaq-oymaq oyuldu, qiyme-qiyme doğrandı; Türk dünyamız parçalanıb “millətlərə”- Azərbaycanlı, Özbək, Türkmən, Qırğız, Tatar, Başqırd, Qazax, Balkar, Qaraqalpaq, Qaqaz və başqalarına ayrıldı. Bölündükcə çoxaldıq, çoxaldıqca kiçildik. Torpağımız serhed-serhed parçalansa da ana dilimiz, ata dilimiz, Tanrı dilimiz, yaşadı və yaşatdı. Böyük Türk dünyamız muxtelif dövlətlərə bölünüb, muxtelif çepərlemlərlə serhedlendikdən sonra be'zen tebi, be'zen de zorla, sun'i şəkildə dilimizə péyvəndlər édildi, bir dilimiz bölünüb “qardaş

dillere” çevrildi. Cümlemizde yad sözler göyerdı. Bal dilimiz, hüner dilimiz yad kelmelerle zibillendi.

Uzağa gétmeyek. 20. yüzilliyin evvellerinde yazıb-yaratmış görkemli şairlerimiz H. Cavid, M. E. Sabir, M. Hadi, M. Müşfiq, E. Cavadın eserlerindeki be’zi ifadeleri az qala tercüme édirik. Hâlbuki indi séve-séve oxuduğumuz, ezber bildiyimiz Yunis İmrenin, Nesiminin, Qazi Burhaneddinin, Füzulinin, Xetainin, Qaracaoğlanın yaradıcılığında bir zamanlar hamının anladığı bu ifadeler istenilen qederdir.

Ağac boy atdıqca kökünden ayrılıb uzaqlaşdığı kimi, yeqin ki, millet de artıb coxaldıqca, teşekkül tapdıqca öz ulu kökünden ayrılır. Lakin kökden ayrılan budaqlar tufanların pençesinde sınıb öz kökünün çiyinlerine düşür, millette ezildikce, sındıqca özüne, köküne qayıdır. Mence, biz bu qayıdışın başlanğıcındayıq. Elbette, bugün bölünmüş éllerimizi birleştirmek müşkül bir işdir-démeye dilim varmır. Ancaq bir Türk şairi néçe de güzel déyib:

“İki min iyirmi üçüncü ilin bir yaz seheri
Bütün Türk ulusları bir bayrak altında birleşecek!”

Biz o günü görmesek de, ruhumuz hiss édecek, ruzigarlara qoşulub boz qurd kimi ulayacaq ve hemin gün qış olsa béle, mezarımız bayraq-bayraq çiçekleyecek, göyerecek.

Bu arzuları çin élemek bugün bizim imkânımız xaricindedir. Gücümüz ona çatdı ki, ayrılmış éllerimizin muxtelif bölgelerinde Türkün ana dilinde yazıb-yaradan 101 Türk şairini bir bayraq altına toplayaq, bir kitabda “Türkün 101 şairi” adlı bu kitabda görüşdürek, birleşdirek.

Türkün dahi şairi Füzuli yazır ki, éy dünyanın merdleri, birleşin! Namerdler-yarımçıqlar birleşib bütövleşir. Sizin her biriniz bütövsünüz, birleşin! Öz Türklüyüyle öyünen, öz dilinde dünya poéziyasının incilerini yaradan Füzuli “Birleşin!” déye kime müraciet éde bilerdi? Elbette, öz milletine, bölünmeye başlayan, birbirine qılnc qaldıran milletine. Şah İsmayilla Sultan Selim Yavuz döyüşüb bir-birini elden-dilden salmışdı. Türkün böyük şairi Türkün bu böyük faciesine göz yuma bilmezdi. Füzulinin ağlar gözünün, yumulmayan gözünün küçük xelefleri kimi biz de “birleşin!” nidasını tekrar édirik. Ve istemişik ki, Türkün şairlerini bu kitabda birleşdirek ve “birleşin!” nidası xor seslensin.

Eziz oxucu, kitabda zeif şér axtarma. Daha cox coğrafi baxımdan qiymetlendirerek seçdiyimiz 101 şairi- klassik şairleri ve bugün babasının anlaya bilmediyi bir dilde yazıb-yaradan müasirleri bir yere toplayıb gerik étmek istemişik.

Türkün 101 déyil, bir dili var- Türk dili! Türkün 101 déyil, bir adı var- Türk!

İnanırıq ki, köküne, soyuna, tarixine, diline, adına, yurduna-yuvasına hörmét étmeyi bacaran ve özünün Türk olduğunu derk édíb onunla öyünen her bir oxucu üçün bu kitab qiymetli bir hediye olacaqdır (İslam Türkay).

Türkay, yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere, Türk boy ve topluluklarının tek ve ortak adının “Türk”, konuştukları dilin adının da “Türkçe” olduğunu vurgulamaktadır. Türkay, bu fikrini poemalarında sık sık dile getirir:

Ayxanın Sualları

(Lirik Poéma)

I

Göyde ne var,

Yérde ne var?

Orda ne var,

Burda ne var?

O niye ağ;

*Bu, qaradı,
Bu rengleri kim yaradı?
Sual yağır yağış kimi,
Sual bitir qamış kimi,
Her qamışda yüz zurna var:
Her sual yüz zurna çalır.
Bu havalar, bu oyunlar,
Nağılları yada salır...*

*Sual yağır yağış kimi...
Sual bitir qamış kimi...
Bu suallar yağışında
islanıram,
Bu suallar yağışında
men yanıram.
Oğlum topa tutur meni,
Bu döyüşde udur meni:
Babam deyir – gözüm çendi,
Gözde de çen olurmu?
SSRİ... Azərbaycan...
İki veten olurmu?*

*Paytaxtımız Moskvaya
Bakı nedir?
Veten, iki
Paytaxt, iki
İki nedir?
Belke éle bu qiymetdir,
Qiyametdir?
Bax, biz kimik?
On bés ölke
On bés paytaxt
Sovét xalqı
Birik, cemik.
Babam herden mene deyir:
'Kişi iki dilli olmaz!'
On bés dilli xalq olarmı?
On bés dilli kişi varmı?*

*Sual yağır yağış kimi,
Sual bitir qamış kimi.
Her qamışda yüz zurna var.
Her qamışın kölgesinde
Yuxu gören
Yüz xorna var (Türkay, 1991, s. 86-87).*

İslam Türkay, Azərbaycan'ın güney ve kuzey olarak bölünmesini, Ulu Türkistan'ın parçalanmasını, Türk boy ve topluluklarının birbirlerinden kopuk ve habersiz yaşamalarını hiçbir zaman kabullenememiş ve bunu şiirlerinde açık ve kesin bir şekilde dile getirmiştir:

Araz Burda Üreklerden Axar Héy

Ahım qalxıb bulud-bulud köç éyler,
Ağrı Dağ'da ildirımlar çaxar héy...
Bu serhedler isteyimi héç éyler
Üreyimde yağışlarım yağar héy...

Bêş addımda sesim-ünüm yétmeyir,
Ha gédirem bêş addım yol bitmeyir,
Tanrı niye bir möcüze étmeyir?
Bu qem bizi yandırır héy, yaxar héy.

Yurdum-yuvam paçalanıb bölünüb,
Ana dilim haçalanıb bölünüb,
Ürekler de parçalanıb bölünüb
Araz burda üreklerden axır héy.

Nese çatmır söhbetimde, sözümde,
Zara gelib dözə bilmir dözüm de.
Yaşıl gözlü bir ümid var gözümde,
Kömür bextim, kömür gözüm baxar héy (Türkay, 1991, s. 35).

Türkay Türklerin “Dilde, fikirde, işte birlik” parolası doğrultusunda bir araya geldiklerinde mevcut bütün sorunları çözebileceklerini yine şiir dilinin kendisine sağladığı bütün imkânları kullanarak ifade eder.

İslam Türkay'ın Türk dünyasının yaşamış olduğu sıkıntıları dile getirdiği bazı şiirleri ilgilileriyle paylaşmak yararlı olacaktır:

Sabah Ne Doğacaq Hamile Dünya?

Babam giléylendi - yéye bilmirem,
Qursağım daralıb, me'dem daralıb.
Qürubda saralan güneş kimiyem,
Kéçib ömrüm-günüm, ve'dem daralıb.

O géce yuxuda Babek'i gördüm.
Dédi: dözemmirem, qebrim daralıb.
Ayıldım, ses geldi - Ay arvad, kiri,
Allah'a and olsun, sebrim daralıb...

Çekdi eteyimden oğlum – Atacan,
Burda yatammıram, yataq daralıb.
Kéçen il aldığın köynek üzülüb
Başıma qoyduğum papaq daralıb.

Dolandı qelbimde min arzu, istek,
Hardasan, ay bahar?!
Bağlar saralıb...
Baxdım etrafıma, sıxıldı ürek
Mene éle geldi köksüm daralıb.

Körpem yatağına sığışmır daha,

*Başı papağına sığışmır daha...
Hardasa Babek'in qebri daralıb,
Qonşuda qonşunun sebri daralıb...*

*Fikirler, xeyallar apardı meni,
Ruhumdan, özümnden qopardı meni...
Çox at oynadanı atından salıb,
Ezelden kéçibdi çox ele dünya.
Daha eynindeki köyne daralıb,
Kime oxşayacaq, kime çekecek,
Sabah ne doğacaq hamile dünya (Türkay, 1991, s. 11).*

Her Şeyi Tezeden Başlayam Gerek

*Ömür-gün eriyir yağın qar kimi
Yollarda nefesim tengiyir daha.
Ömür-gün dönermi ilk bahar kimi...
Ömür-gün dönermi durnalar kimi...
Ümidim qalıbdı gelen sabaha
Her şeyi tezeden başlayam gerek.*

*Ayın sinesini alıbdı bulud,
Sehere ne qeder qalıb, bilmirem.
İten günlerimi üreyim, unut,
Onu kim elimden alıb, bilmirem.
Saçıma qar yağıb ömrün qışından,
Ayrılıb elimin işsiz işinden,
Ayrılıb gözümün axan yaşından
Her şeyi tezeden başlayam gerek.*

*Gözüm su içmeyir bu gelen qışdan,
Bu ayın, bu günün sonu görünmür.
Göylere baxıram durub o başdan,
Güneş hayandadır, hanı, görünmür.
Yatıb qar altında yallar, yamaclar,
Yatıb mışıl-mışıl bir uşaq kimi.
Yazda gül açacaq otlar, ağaclar
Yaza çıxmaq üçün bu torpaq kimi
Her şeyi tezeden başlayam gerek.*

*Mene gözdağıdır qoca savalan,
Éle héy gösterir yağın qarını;
Araz aralıqda dönüb günaha.
Sanki lilli-lilli axıb sabaha
Yuyub temizleyir günahlarını.
Araztek yumaqçün günahlarını
Hele çox axmalı, durulmalıyam.
Hele göremmirem özüm-özümü,
Diklenen yollarda yorulmalıyam.
Her şeyi tezeden başlayam gerek!*

Dağlara direnir yolumun ağzı,
 Bilirem, dizimi daş aparacaq.
 Gerek ağlamayam, sızıldamayam,
 Ağlasam, gözümü yaş aparacaq.
 Min ildir yatıram fil qulağında,
 Bu yollar hele çox baş aparacaq.
 Bu xezan altında uyuyur ruhum,
 Ne vaxtsa göyerib çıxmalyam men.
 Bir vaxt od oğrusu olubdu adım,
 Dünyaya güneşte baxmalyam men
 Her şeyi tezedən başlayam gerek.

Deyişib ünvanım deyişib adım,
 Deyişib déyesen yaxınım-yadım.
 Qelbim yad ürekte donur, déyesen.
 Adım bir dodaqda yanır déyesen...
 Qırub ruhumdaki buz laylarını,
 Könlüme, gözümə bahar gelecek.
 Dolanıb taléyin dolaylarını,
 Alnuma yazılan o yar gelecek...
 Yéter yağın qardan, qışdan giléyim,
 Yollarıma yağın daşdan giléyim,
 Her şeyi tezedən başlayam gerek (Türkay, 1985, s. 8-10).

Qırmızı Feryad

Dözemmirsən sen hicrana,
 Ay ve 'desiz solan lale,
 Bir qırmızı feryad olub
 Saçlarını yolun lale.

Kim çekibdir seni dara,
 Nedir köksündeki yara?
 O başdan baxıb yollara,
 Ay gözleri dolan lale.

Derdimiz bir: ne sen, ne men,
 Sıxır seni bu çöl-çemen.
 Ömür boyu al géyinen,
 Bağrı qara olan lale (Türkay, 1991, s. 28).

Mene Tanışdı

Ne gözəl yayılıb sürü çemende,
 Başını qaldırıb baxmır héç neye.
 Boranda, yağışda, dumanda, çende,
 Otlayar, otlayar ölmesin déye,
 Baba, bu qoyunlar mene tanışdı.

Yastı quyruqları başından ağır,
 Qırxılar, sağılar, satılar... dinmez.
 Sebirli, temkinli, abırlı, fağır,
 Özge sürülere qatılar, dinmez,

Baba, bu qoyunlar mene tanışdı.

*Gün kéçdi, ay kéçdi, iller ötüşdü,
Sirkdeki vehşiler ehlileşdiler.
Gün doğdu, hamının yoluna düşdü,
Gör neler... gör kimler ehlileşdiler,
Baba, bu qoyunlar mene tanışdı.*

*Sıxır varlığını, sıxır duygular,
Sirdir bu dünyanın torpağı, daşı.
Herenin öz yeri, öz deyeri var,
Birin qyruğu, birinin başı...
Baba, bu qoyunlar mene tanışdı.*

*Doymuşam, doymuşam bu menzereden;
İndi sedlerini aşan bir çayam.
Uzaqda olsam da dağdan, dereden
Men de adamların arasındayam,
Baba, bu qoyunlar mene tanışdı (Türkay, 1991, s. 17-18).*

Ellerim

*Ellerimi tapammuram,
Bir elim üzüm derir;
Bir elim - alma,
Bir elim - pambıq.
İş - çox,
Mehsul—bol.
Yığ, qardaşım,
Yığ!...*

*Bir elim
şé'r yazır,
Bir elim
torpaq qazır,
Bir elim
çörek dalınca gédib,
Bir elim
göz yaşı.
Yaman qarışıb
Ellerimin başı.
Ellerimi tapammuram:
Bir elim
ata-anamın
qocalığının yanında;
Bir elim
körpemin eyninde
qayğı donunda.
Ellerim özümün déyil,
Göz yaşı
gözümün déyil...*

Bir siqarét yandırın,
 qoyun damağıma
 Ellerimin elinde işi var.
 Bu heyatdı,
 qardaş.
 Néçe cür biş-düşü var...
 Açılar ellerimin başı,
 Bir gözel günde,
 Ömrümü size bağışlayaram
 Bir acı siqarétin evezinde (Türkay, 1991, s. 16-17).

Gel Ay Bahar

Qayaların buz salxımı
 gilelendi:
 Derelere, düzenlere
 gül elendi
 Qış göylerde
 şimşeklerle güllelendi.
 Bahar geldi,
 Gel, ay bahar!

Güneş yédi
 lal suların qaymağıını.
 Alışdırdı
 düzler lale çırağıını.
 İl çevirdi
 yéne yaşıl varağıını:
 Bahar geldi,
 Gel, ay bahar (Türkay, 1991, s. 32).

Ay Bağban Hardasan

Ay bağban, hardasan, varsansa ayıl:
 Axı düz-dünyanı basıb bu ağac.
 Öten buludları şişe kéçirdir
 Bağın nefesini kesib bu ağac.

Qamarlayıb emir héy solu-sağı
 Göyden buludları, yérden torpağı.
 Birce an dinc durmur eli-ayağı,
 Ömür boyu barsız, kasıb bu ağac.

Başının üstünden quşlar périkdi,
 Ayağı altında nardı, erikdi,
 Tenekler elinde yaşıl hörükdü,
 Torpağı saçından asıb bu ağac.

Doğranır pöhreler burda biteli,
 Bir polad baltadan yapışıb eli.
 Adını demirem qara kölgeli
 Yaşıl héykel kimi susub bu ağac (Türkay, 1991, s. 40).

Sonuç ve Öneriler

Azerbaycan edebiyatı Türk dünyası edebiyatları içinde önemli bir yere sahiptir. Nitekim erken dönemlerden başlamak üzere pek çok şair ve yazar Azerbaycan Türkçesiyle eserler yazmış, bu eserlerden önemli bir kısmı hem Türk dünyasında, hem de dünya edebiyatında kendine yer bulmuştur. Azerbaycan edebiyatında konu çeşitliliği Azerbaycan Türkçesinin söz varlığının da zenginleşmesine ve gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Bu katkıda kuşkusuz ki asıl rolü oynayanlar bu edebiyatın oluşmasını sağlayan şairler ve yazarlardır. Millî konularda eser yazan şair ve yazarlar da Azerbaycan edebiyatının gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır.

İslam Türkay, Azerbaycan edebiyatının millî konularda eserler yazan son dönemin en güçlü şairlerinden biridir. O, şiirlerini ortak Türk yaşayış ve inanışının ürünü olan Türk dilinin kaynaklarından (destanlarından, hikâyelerinden...) yararlanarak Türkçe (Azerbaycan Türkçesiyle) yazmış, Türkçenin, Türk tarihinin, Türk kültürünün Türkleri birleştiren asıl unsurlar olduğunu da yine şiirlerinde dile getirmiştir.

İslam Türkay'ın şiirlerinde Türk boy ve topluluklarının farklı coğrafyalarda farklı şartlar altında ıstırap içinde yaşayışları ciddi şekilde eleştirilerek tarihte olduğu gibi birlik bütünlük içinde yaşadıklarında güçlü devlet kuracakları ve mutlu olacakları vurgulanır.

Türkay, Türklerin Gaspıralı İsmail'in "Dilde, fikirde, işte birlik" parolası etrafında birleşerek birbirlerine güvenmeleri hâlinde "Turan" ülküsünü de bir anlamda gerçekleştirebileceklerini belirtir.

İslam Türkay'ın şiirlerinin önemli bir kısmı da Azerbaycan'ın bağımsızlık öncesindeki dönemi ile ilgilidir. Türkay, bu şiirlerinde de Azerbaycan Türklerinin Sovyetler Birliği içerisinde yer almasının getirdiği olumsuzlukları dikkatlere sunarak bu durumun bir gün mutlaka sona ereceğini, baskıların, zulümlerin, sürgünlerin, idamların, katliamların Türkleri hiçbir zaman yıldıramayacağını açık açık ifade eder.

Öneriler

Anadolu sahasında, Türk dünyasında ve farklı coğrafyalarda temsilcileri bulunan Türk edebiyatı ve Türk dili bir bütündür. Azerbaycan edebiyatı ve Azerbaycan Türkçesi de bu bütünün bir parçasıdır. Türk dili, Türk edebiyatı ile ilgili araştırma ve inceleme yapanların Azerbaycan edebiyatını ve Azerbaycan Türkçesini göz ardı ederek çalışma yapmaları eksik olacaktır. Geçmişten günümüze kadar Azerbaycan Türkçesiyle yazılan eserler ve onların yazarları ve şairleri mutlaka Anadolu sahasında ve Türk dünyasında da araştırılıp incelenmeli, tanıtımları yapılmalı ve ders kitaplarında bunlara da yer verilmelidir.

İslam Türkay ve millî konularda eserler yazan şair ve yazarların (Ahmed Cevad, Hüseyin Cavid, Mikâyıl Müşfik, Halil Rıza Ulutürk, Celil Memmedguluzade, Mirze E. Sabir, Mirze Fetheli Ahundov, Hesenbey Zerdabî, Cefer Cabbarlı, Memmed Said Ordubadî, Mehemmed Hüseyin Şehriyar, Valeh Hacılar...) eserleri Türkiye Türkçesine ve Türk lehçelerine aktarılmalı; onların şiirlerinden, öykülerinden, makalelerinden oluşan antolojiler Türk lehçeleri başta olmak üzere farklı dillere de aktararak / çevrilerek yayımlanmalıdır.

Kaynaklar

- Akpınar, Y. (1994). *Azerî edebiyatı araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Alyılmaz, C. (1997). Doğu Türkistan. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7, 157-173.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun yazıtlarının bugünkü durumu*. Ankara: Kurmay Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2006). Kırgızistan'daki (Kök)türk harfli yazıtların bugünkü durumu. *Journal of Turkic Civilization Studies*, 1(2), 17-27.
- Alyılmaz, C. (2011). Bağımsızlıklarının yirminci yılında Türk Cumhuriyetleri üzerine, *İpek Yolu Medeniyetleri*, 4, 8-13.
- Alyılmaz, C. (2015). "Türk dünyası vatandaşlığı"na doğru. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(1), 69-76.
- Alyılmaz, C. (2018). Eski Türk Yazıtları'ndan Adana'daki kitap anıtı'na. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(3), 1428-1443.
- Alyılmaz, C. (2020). "Türk", "Türkçe" ve "Türk Dili" Kavram İşaretleri Üzerine. C. Alyılmaz, O. Er ve İ. Çoban, (ed.), *Türkçe eğitiminin güncel sorunları* içinde (s. 1-43), Ankara: Eğiten Kitap.
- Alyılmaz, C. (2021). *Bilge Tonyukuk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alyılmaz, C. ve Alyılmaz, S. (2014). Amirbek Turatoviç Muratov'dan Yenisey'e sesleniş, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(1), 68-84.
- Alyılmaz, C. ve Er O. (2016). Yabancılara Türkçe öğretimi uygulamalarında öğretmenlerin kültürel farkındalık oluşturmadaki etkisinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(3), 1392-1413.
- Alyılmaz, C. ve Er, O. (2018). İkinci dil olarak türkçe öğrenen öğrencilerin Türk kültürüne yönelik farkındalıklarının incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 1269-1285.
- Alyılmaz, S. (2003). *Borçalılı bilim adamı, eğitimci, şair Valeh Hacılar hayatı - sanatı - şiirleri*. Ankara: Devran Yayıncılık.
- Alyılmaz, S. (2015). Türk dünyası vatandaşlığı projesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 4(1), 77-85.
- Anar Akpınar, Y. (2000). *Bin yılın yüz şairi Azerbaycan şiiri antolojisi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Birsel, H. (2006). *Eski dünyanın karanlık yüzü Orta Asya jeopolitiği*. İstanbul: IQ Kültür, Sanat Yayıncılık.
- Buran, A. (2016). *Kurşunlanan türkoloji*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Buran, A., Alkaya, E. ve Yalçın, S. K. (2017). *Çağdaş Türk yazı dilleri güneybatı / Oğuz grubu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Celal, M. ve Hüseyinov, F. (2008). *Örneklerle XX. esr Azerbaycan edebiyatı*. (yay. haz. Kemal Yavuz ve Erol Ülgen). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çalık, H. (2016). *Mikâyil Müşfik'in hayatı, sanatı ve eserleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Çoban, İ. (2017). İslam Türkay'ın "Türk oğlu Türkem men" başlıklı şiirinin Orhun Yazıtları ile metinlerarasılık bağlamında incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(4), 2232-2255.
- Ehmedli, İ. (1981). *Bir gün gelir*. Bakü.
- Ehmedli, İ. (1985). *Her şeyi tezedden başlayam gerek*. Bakü.
- Ehmedov, T. (1995). *Azerbaycan yazıcıları ensiklopedik me'lumat kitabı*. Bakü.
- Er, O. (2015). El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye'de yer alan kültürel öğelerin değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(1), 294-304.
- Er, O. (2017). Suha Mermerci'nin kitaplarının kültürel değerler açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(2), 1178-1188.
- Ercilasun, A. B. (2017). *Türk dünyası üzerine incelemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2021). Turan kavramı ve Turancılık. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-33.
- Gök, M. ve Alyılmaz, S. (2021). Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun şiirlerinin değerler eğitimi açısından incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(4), 1535-1550.
- Karayev, Yaşar (1999) *Belli başlı dönemleri ve zirve şahsiyetleriyle Azerbaycan edebiyatı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kırımlı, H. (1996). Gaspıralı İsmâil Bey. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13, 392-395.
- Mert, O. ve Yakar, M. (2012). Valeh Hacılar'ın "Qıpçaq Çölü" adlı şiirinin kültürel öğeler açısından değerlendirilmesi. Professor Valeh Hacıların Xetiresine Hesr Olunmuş *Qafqaz Xalqlarının Folkloru və Lingvokulturologiyası Mövzusunda Beynelxalq Elmi Simpoziumun Materialları*, 336-343.
- Özdemir, D. (2020). Mikâyıl Müşfik'in "oku tar" adlı şiirinin kültürel öğeler bakımından incelenmesi. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 1(1), 85-110.
- Özkan, F. (1994). *Abdullah Tukay'ın şiirleri inceleme-metin-aktarma*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Tekin, T. (2018). *Orhon Yazıtları Kül Tigin-Bilge Kağan-Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Türkay, İ. (1986). *Arhada hesret var*. Bakü.
- Türkay, İ. (1991). *Eşgim benim dar ağacım*. Bakü.
- Uygur, N. (1984). *Dilin gücü denemeler*. İstanbul.
- Yıldırım, İ. M. (1992). *Selam Türk'ün bayrağına /Ahmed Cevat'ın hayatı ve şiirleri*. İzmir: Gelecek Yayıncılık.
- Yüce, M. (2019). SSCB'nin milliyet politikası inşasında Ahıska Türklerine bakışı. 2. *uluslararası Türk toplulukları bilgi şöleni*, 82-100, (ed. M. Aliyeva Çınar, S. Kırılı ve İ. Çınar), Bursa: Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi Yayınları.

Extended Abstract

Ruling over vast geography in the past, Turkic tribes and communities lived together for many years. A common history, culture, language, and literature was formed as a fateful outcome of the joint life of all these tribes and communities who have lived in unity and solidarity. Being the common language of the Turks, Turkish had been spoken by millions of people for thousands of years, and unprecedented literary works were created in this language. Although this common language (Turkish) changed and intertwined with different signs (Turkish Turki, Uighur Eastern Turki, Türkic Turki...) with the historical transition of the Turkish language, Turks and the states, tribes, and communities having a deep relationship with them continued to use Turkish as the language of communication, culture, art, and science.

Living together for many years under the roof of a joint culture and civilization, Turkic tribes and communities drifted apart both geographically, politically, and culturally in time due to different reasons. Unfortunately, this led Russia and China to implement their policies in Central Asia and the Caucasus. The Foundation of the Turkic Republics following the collapse of the Soviet Union in 1991 was not enough either to bring the Turkic tribes and communities together. The main reason behind this is the differences in their lifestyle and beliefs emerging over time despite the fact that they had the same cultural identity.

Acting with national consciousness, Turkish intellectuals didn't bow down to these impositions, when some incidents started to shatter the Turkic world. Particularly with the occupation of Turkish lands by Tsarist Russia, a deliberate campaign to destroy Turks started to be implemented during the Soviet Union Period (especially under Stalin). For this purpose, many Turkish intellectuals were arrested on charges of "Turkism-Turanism", subjected to various tortures and even got killed. Despite all these pressures, persecutions, and deaths, the Turks survived this bloodshed by clinging to their national identity. The poets and writers have created their works, with a realization that the national and cultural values of the Turkish nation were the key to their liberation. The national culture, language, and literary values were preserved with the help of these intellectuals. One of them is İslam Türkay, an eminent poet, writer, and journalist of the Azerbaijani Land.

Although his real name is Ehmed İslam Hefdikoğlu, the poet uses the pen name İslam Türkay in his poems. Türkay's poems revolve around mainly the themes of Turkishness, Turkism, pan-Turanism, Turkic world, love, nature, social and cultural issues as well as common values and he has made significant contributions to Azerbaijani Literature and Azerbaijani Turkish with his works. Türkay has 4 poetry books: *Bir Gün Geler* (Baku-1981), *Herşeyi Tezeden Başlayam Gerek* (Baku-1985), *Arhada Hesret Var* (Baku-1986), *Eğim Menim Dar Ağacım* (Baku-1991).

Defining himself as a "A poet who is a Turkish, Kipchak, Turkist, Turkish and Turan lover ", Türkay has reflected this sentiment throughout his whole life, actions, and poems. So much so that, he went through very difficult times when he was a student due to some poems he wrote against the Soviets and the national themes he favored in his poems. Türkay was one of the organizers of the first rally held in Baku in March 1974. The poems such as *Gel Ay Bahar, Bu Yol Bizi Hara Çekir Göresen, Bu Gece Ne Yaman Uzandı Béle* he wrote in those years drew some attention at that time, which led to Türkay's suffering under oppression. He was not a member of any political parties at that time although some tried to persuade him to be a member of the Communist Party. However, they couldn't succeed in their attempts. People becoming party members used to reach key positions at that time but Türkay rejected all these offers. Because his love and devotion to the Turkish nation were beyond all interests.

İslam Türkay attributes the source of lyricism in his poems to Turkish history and epics. He states that he has read almost all epics of the Turkic tribes and communities (especially his poem " Türk Oğlu Türkem Men ") and emphasizes the expressions, propositions, and metaphors in his poems, pointing to Turkic mythology, epics, Turkish way of life, wisdom and the history of Turks in return.

He also expresses that he follows the ones (poets, writers, statesmen) who fight for the ideal of Turkishness as well as the independence, unity, and integrity of the Turkic world while emphasizing his affection towards them. With their works and characteristics, Mikayil Müşfik, Hüseyin Cavid, Ahmed Cevad, Mirze Feteli Ahundov, Mirze Celil Memmedguluzade are the leading names among his mentors, whom he respects a lot. He sees Mikâyıl Müşfik as the best poet among them (except for Hüseyin Cavid) and records that Müşfik, both with his life and his works, has had a great influence on him.

He also admires and appreciates socially prominent poets as well as writers such as Mehmed Hâdî, Abdulla Şaik, Musa Yagub, Mehmed Aslan, Hüseyin Arif, Bahtiyar Vahabzade, Mehmed İsmail, Fikret (Göyüşoğlu) Goca, Ramiz Rövşen... Türkay also truly values Mehmet Emin Resulzade, the founder of the Republic of Azerbaijan, and his close friend, Ebülfez Elcibey stating that they have achieved phenomenal success both in Azerbaijan and Turkish history.

Besides, he says he's been following the poets and writers in Turkey / Anatolia since his youth. According to him, especially the works and poems of Necip Fazıl Kısakürek, Nazım Hikmet (Ran), Orhan Veli Kanık and Arif Nihat Asya has had a great influence on him.

Türkay shares his ideas about Turkism, his ideal of uniting the Turks under one flag as well as the foreword of his book that was intended to be published under the name of *Türkün 101 Şairi*, with the readers of the Azerbaijan Newspaper. In this article, he briefly states that the only name of the Turkic tribes and communities is the Turk and their language is Turkish, which he sometimes expresses in his poems.

İslam Türkay has never been able to come to terms with the division of Azerbaijan into south and north, the disintegration of Great Turkestan, the Turkic tribes and communities living disconnected and unaware of each other. He expressed his concerns in relation to this clearly and precisely in his poems. According to him, the Turks can solve all problems if they come together along with the principle of "*Unity in language, thought and work*", which can be clearly seen again in the poems he wrote with the help of all the literary devices provided by poetry.

With the world constantly changing, the idea of "unity" has become more and more important for the Turks. Cengiz Alyılmaz states in his article that the Turkic states, tribes, and communities can establish citizenship like "Citizenship of the Turkish World" just as the European Union Citizenship; a union "Turkish World Union / Turkish Union" just like the European Union" in order to ensure this unity. Alyılmaz also underlines the idea that this unity and integrity can be realized only with the cooperation between heart and mind instead of following self-interests and emotional ties²¹.

The Turkic tribes and communities drifted apart because of different written languages. For this reason, developing a common literary language for all these tribes and communities will certainly strengthen the bond between them. The previous works of Azerbaijani intellectuals such as İsmail Gaspiralı, Hüseyinzade Ali Turan, and Hüseyin Cavid can be really helpful in this regard. Training experts on this subject is also essential to facilitate the process. Unification of all the Turks under a common Turkish alphabet will be one of the significant steps to be taken for sure.

²¹ Alyılmaz, C., 2015, s. 69-76; Alyılmaz, S., 2015, s. 77-85.